

Пулїна В.І.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ П. КУЛІША: «БУТТЯ-ПІД-ПОГЛЯДОМ»

Метою статті є усвідомлення феномену сповідальності в літературі ХІХ ст. на прикладі творчої спадщини Пантелеймона Куліша.

У культурологічному словнику поняття “сповідь” визначається як християнський обряд покаяння в гріхах перед священиком і отримання від нього опущення гріхів.

Сучасний російській вчений М.В. Уваров, викладаючи курс “Метафізика сповідального слова”, розширює ідею сповіді до загального духовного досвіду. Поряд із традиційним християнським розумінням сповіді – як таїнства покаяння, він ставить проблему універсального культурно-історичного сенсу цього поняття. Сповідь розглядається ним як унікальне явище культури, що зорганізовує хаос свідомості людини, не залежно від того, який в нього вкладається сенс: релігійний, світський чи філософсько-символічний.

Проявляючись у традиційних та нетрадиційних формах, сповідь стає елементом культурно-історичного досвіду і має свої прояви в мистецтві. Саме на нетрадиційну (мистецько-естетичну) сповідь і спрямована наша увага.

Проводячи герменевтичний аналіз тексту, який німецький історик культури і філософ В. Дільтей вважав методологічною основою гуманітарного знання, ми опановуємо мистецтво тлумачення літературних пам’яток. В них, на його думку, письмово зафіксовані прояви життя. Фіксація проявів життя через сповідь є характерною рисою літературного процесу.

Основоположний мистецький принцип: відображення – вираження – сприйняття, який ми можемо передати через систему зв’язку: автор – твір – реципієнт, завжди має елементом авторське сповідальне слово та можливість його прочитання. Отже, ми маємо можливість розглядати будь-який літературний текст як сповідь у нетрадиційному значенні.

Присутність сповідального слова в літературних текстах є доказовою навіть при звертанні до назв творів. У багатьох митців ми знаходимо однойменні твори, що мають назву “Сповідь” (Ф. Петрарка, Ж.-Ж. Руссо, Д. Фонвізін, О. Пушкін, П. Верлен, І. Тургенєв, М. Бакунін, Л. Толстой, В. Розанов, А. Білий та ін.). Особливо характерною є “сповідальність” російської літератури. М. Карамзин, О. Радищев, О. Пушкін, П. Чаадаєв, М. Лермонтов, І. Тургенєв, Ф. Достоєвський, Л. Толстой – це ще далеко не повний список авторів, в творчості яких ми знаходимо яскраво виражене сповідальне слово.

Пояснити такий стан речей можемо зверненням до філософських студій Ж.-П. Сартра. Фундаментальним відношенням у філософії Ж.-П. Сартра є відношення «Я-Інший». Саме ця буттєва взаємодія присутня у «сповідальній творчості». Інший виступає – як необхідна умова Моєї

об'єктивності. В творчості важливим моментом постає об'єктивація власного Я, без якої митця не існує. Відповідно, позиціонуючи себе в якості творчої особистості, митець свідомо приймає постійне «буття-під поглядом», що означає осягнення себе як об'єкту ціннісного розсуду. Творча особистість сподівається на вагомість власної цінності як митця: «Мені є, що сказати людям і я маю це сказати». Важливим стає все, починаючи від звичайних фактів його життя, які для митця набувають великого значення, стають знаковими, і закінчуючи таємничістю духовної сповіді.

Сповідальність у творчості видатного діяча української культури П. Куліша стає відголоском його культурницьких прагнень. Опанування творчості видатних письменників, любов до філософування, активний пошук засобів спілкування зі світом, робить сповідальність одним із важливіших шляхів представлення світові власного Я. У спадщині українського письменника наявним стає преломлення чи творче переосмислення спадщини видатних митців. Це не чисте копіювання, а певне замилювання їхнім талантом, їхніми інтуїтивно-геніальними способами представлення світові Себе.

З цього приводу цікавим є проведення компаративного аналізу “сповідальності” творчості двох видатних митців - М. Гоголя та П. Куліша. Їх життєві і творчі шляхи ніколи за життя не перетиналися. Але саме П. Куліш, на прохання матері М. Гоголя, стає першим його бібліографом [6].

Сучасний дослідник П. Михед, звертаючись до письменницької та мистецької долі М. Гоголя подає нову версію творчої еволюції митця. Дослідник зосереджує свою увагу на “апостольському поклику” письменника. Аналізуючи його творчість, автор доходить висновку, що основним мотивом для М. Гоголя була саморефлексія [3]. В ній постають мистецько-естетичні питання, які стосуються особливостей творчого процесу, ролі митця, його призначення. В наслідок чого, характерним в творчості митця стають мотиви обранництва, тема особливих стосунків з Богом, присутність в творах “учительської проповіді”. Тема ж власного життя набуває форми сповіді.

Сповідальність Кулішевої творчості має інше забарвлення: його сповідальне слово значною мірою визначається як “автобіографічність” на відміну від Гоголівської саморефлексії та сповіді. Зазначимо, що через сповідь М. Гоголь втілює своє уявлення про апостольство, яке набуває божественного сенсу. Аналізуючи творчу спадщину П. Куліша, ми стикаємося зі своєрідним розумінням апостольства, його сенс для письменника полягає, насамперед, в культурницькій місії.

Загальним для обох митців є висування на перший план проблеми ролі поета. У роздумах письменників з цього приводу відчувається дистанціювання поетів від звичайних людей у зв'язку з їх особливим статусом: у М. Гоголя обранництвом і призначенням, у П. Куліша глибоким естетичним відчуванням світу, а також розумінням свого особливого призначення. У М. Гоголя ми бачимо представлення поета як пророка, твір, на його думку, це “...поучение, которое обязан дать всяк автор поэтическими

созданиями своими” [1, Т. VIII, 463]. Твір є найціннішим подарунком світу і людству.

П. Куліш визначає також особливу роль поета: “Поэт, священный жрец искусства,/ Сосуд душевной красоты!/ Какой прекрасный пламень чувства/ Людям приносишь в жертву ты” [4, 178].

Поет для П.Куліша, – учитель, пророк, який має особливий дар, він відрізняється від звичайної людини високим злетом думок. Його не завжди розуміють, вважають дивним, а інколи смішним. Він має можливість бачити те, що не бачать інші люди.

Апостольська місія М. Гоголя та П. Куліша проявляється і в розумінні особливостей творчого процесу і ролі в ньому митця. Так, у М. Гоголя знаходимо згадки про картину О. Іванова “Явлення Христа народів”. Письменник відзначає, що дивлячись на картину, він не відчув єднання з Богом, отже художник не передав всієї глибини божественного союзу людини з Богом. М. Гоголя цікавлять, насамперед, сакральні моменти – сповідь душі автора твору, сповідь, як частина християнської віри: “поэзия, изникшая из такого лона, выше всех поэзий”[1, Т.VII, 263].

У П. Куліша також знаходимо згадки про картину О. Іванова. Письменник переживає негативні оцінки що до картини і висловлює свої міркування про особливості творчого процесу. На думку П. Куліша, митець і його твір нерозривно пов’язані між собою як мати і дитя. Твір – це завжди частина самого митця, це його сповідь перед світом [5].

Таким чином, і для М. Гоголя і для П. Куліша характерним є сприйняття творчості як “сповіді”, але сповідальність М. Гоголя в творчості має більше релігійне забарвлення, ніж у П. Куліша, для якого сповідь ближча до автобіографічності. Крім того, у обох митців присутній явно виражений “апостольський поклик”.

Сповідальність П.Куліша можемо виявити і в його творчому доробку, пов’язаному із пушкінським словом. Пушкінська присутність у спадщині П.Куліша часто сповіщає про себе, проте найяскравішою ілюстрацією спорідненості думок є написання українським письменником роману в віршах “Евгений Онегин нашего времени”. Пов’язаний цей задум був з іменем П.Плетньова, який дуже шанував творчість О.Пушкіна, що присвятив йому свого “Євгенія Онегіна”. П.Куліш хотів зробити Петру Олександровичу приємне, і в роки тульського заслання почав працювати над романом. Він мав собі завданням – виявити пушкінські традиції Плетньовського гуртка, а відтак підкреслити свої власні літературні симпатії. Звернення до Пушкіна не було випадковим ще і тому, як зазначав сам український митець, що в той час у мистецтві панувала “зідеалізована постать Пушкіна”.

“Евгений Онегин нашего времени” дійсно не мав великої літературної цінності і тому не привернув до себе особливої уваги та на довгий час був забутий (*Цей твір так і не був надрукований, але зберігся серед архівних паперів П.Плетньова. Написав Куліш лише “часть первую” – вона не справила на Плетньова враження і роман не був дописаний*).

Дослідник Кулішевої творчої спадщини Олександр Дорошкевич також вважає, що мистецькі засоби тут були недостатньо оригінальні й здебільшого наслідувані, мистецьке значення цього твору мінімальне. На нашу ж думку, роман є цінністю для дослідників, бо має: 1) автобіографічні риси; 2) особисті міркування автора, його світоглядні позиції; 3) містить цікаві естетичні ідеї, мистецькі орієнтири – це надає безсумнівної ваги роману, як джерелу естетичного дослідження світогляду і творчості П.Куліша.

Автобіографічність роману підкреслює у своєму дослідженні О.Дорошкевич, називаючи її типовою рисою творчості ліричних письменників, в якій відбивається їхнє власне світорозуміння. Такі твори стають часто сповіддю. Ще Гете у своїй класичній “Поезії і правді” написав: “Усі мої твори – тільки уривки однієї великої сповіді”.

Наповнюючи суху біографічну схему живим змістом, П. Куліш у романі висловлює популярні в той час естетичні думки. Розмірковуючи над проблемою творця і творчості, автор роману значну увагу приділяє осмисленню призначення поета, який, на розповсюджену тоді думку, є “втіленням високих дум”.

Поет для П.Куліша, – учитель, пророк, який має особливий дар, він відрізняється від звичайної людини високим злетом думок. Його не завжди розуміють, вважають дивним, а інколи смішним. Він має можливість бачити те, що не бачать інші люди. Він мрійник, що знайшов радість в усамітненні.

Посеред поетичних рядків роману ми знаходимо і Кулішеве розуміння краси, яку він тісно пов’язував з духовністю. Поділяючи красу на зовнішню і внутрішню, український поет надає перевагу внутрішній красі, божественній, святій, яка є первинною по відношенню до зовнішньої.

Світоглядна глибина думок, що криється у такому невеличкому творі (хоча він і не має високої літературної цінності), викликає у нас науковий інтерес і представляє досить широке поле для дослідження естетичних поглядів українського мислителя і культурника. Велике шанування Пантелеймоном Кулішем О.Пушкіна та П.Плетньова подарувало нам “Евгенія Онегина нашого времени”. І хоча цей роман є свідомим наслідуванням образів та ідей великого російського поета, це ще одне твердження про надзвичайно широке культурне коло естетичних смаків, художніх переконань, творчих шукань П.Куліша в царині слов’янських і західно-європейських літератур XIX століття.

Дослідники творчої спадщини руських-українських художників та мислителів XIX століття наголошують на пануванні певного пафосу авторської відкритості, що ми і зазначили вище. Так само професійна русько-українська філософія XIX століття своїм народженням зобов’язана трагічній потребі самовираження [2]. Саме ця потреба самовираження була розкрита філософією Ж.-П. Сартра через століття. Відповідно «буття-під-поглядом», для митців стає усвідомленою необхідністю. Саме через сповідальність у творчості проявляються спроби вплинути на т. зв. ціннісний розсуд, тобто виконати свою місію митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч.: В XIV т. – М.; Л., 1938.
2. Метафизика исповеди. Пространство и время исповедального слова /Артемяева Т.В., Исупов К.Г., Тафинцев А.И.. – СПб: С.-Петербур. Отделение Ин-та человека РАН, 1997.
3. Михед П. Апостольський проект Миколи Гоголя (спроба реконструкції) // Слово і час. – 2004. - № 7. – С. 12-23.
4. Пантелеймон Куліш // Збірник праць Комісії для видання пам'яток новітнього письменства / За ред. С.Єфремова та О.Дорошкевича. – К., 1927.
5. Пуліна В. З естетичних поглядів Пантелеймона Куліша // Дивосад. – 2001. - № 2. – С.12-14.
6. Романченко І.С. Куліш – бібліограф і критик Гоголя. – Б.М.: Ромен, 1943.